

H. van den Berg, P. Fortuyn en T. Jaspers, *De ontwikkeling van het stakingsrecht in Nederland* (SUN Schrift 129; Nijmegen: Socialistische Uitgeverij Nijmegen, 1978, 454 blz., f29,-, ISBN 90 6168 129 4).

De plaats van het stakingsrecht in de Nederlandse rechtsorde wordt schijnbaar gemarkeerd door twee ministeriële uitspraken. In 1872 zegt minister Jolles in de Tweede Kamer bij gelegenheid van de opheffing van het coalitieverbod: 'Intusschen is het niet twijfelachtig, dat de werkstaking op zich zelve, ofschoon soms in strijd met een contract, nimmer is een onrechtmatige daad in den zin van het burgerlijk regt, veel minder dus een misdrijf, volgens goede begrippen van strafregt'. Bij gelegenheid van de indiening van de ratificatiewet voor het Europees Sociaal Handvest van 1961 - Nederland loopt niet altijd vooraan in het nakomen van zijn Europese verplichtingen! - stelt minister De Ruiter in 1978 'Dat er geen twijfel over bestaat, dat het stakingsrecht in Nederland is erkend' (geciteerd 14 en 256). Intussen was wel het een en ander gebeurd.

Maar eerst iets over het boek. De auteurs gaan ervan uit dat in ons land in 1872 met de opheffing van het coalitieverbod het stakingsrecht werd erkend, althans stakingsvrijheid bestond. Waarom de wetgever toen tot die 'vrijheid' besloot, is een vraag die de schrijvers niet aan de orde stellen. Zij citeren minister Jolles uit de tweede hand. Gegeven dit, mijns inziens betwistbare, uitgangspunt - ik hoop daarop elders uitvoeriger te kunnen ingaan - valt er over de 'oude tijd van stakingsvrijheid' allicht niet veel te melden: de idylle werd slechts verstoord door de 'worgwetten' van Kuyper (1903). Van een *ontwikkeling van het stakingsrecht* is dus in de periode 1872 tot 1940 geen sprake. Hoe komt dat? De auteurs bekommeren zich er niet om. Ze vertellen nog even gauw 'De periode '40-'45 vormt uiteraard een apart hoofdstuk in de geschiedenis van het stakingsrecht', maar ze kunnen in het gestelde kader geen uitputtende behandeling geven van de 'ontwikkeling'. Na negen bladzijden zijn ze al waar ze wezen willen: in 1945. Aan de titel van het boek dient dus te worden toegevoegd 'sinds 1945'. Wat betreft de behandelde periode is er sterke continuïteit met het artikel van Van den Berg en Fortuyn in *Te Elfder Ure* (XII, 1973). De auteurs zijn geen (rechts-)historici, maar respectievelijk socioloog en bestuurswetenschapper. De jurist Jaspers is het 'schrijverskollektief' komen versterken - had hij zijn mede-auteurs niet op het adagium 'tres faciunt collegium' behoren te wijzen? Het resultaat is een stukje eigentijdse geschiedschrijving in de meest Groningse zin van het woord.

In de visie van de auteurs is 1958 een cruciaal jaar. Toen immers gaf de Hoge Raad in een arrest naar aanleiding van de zogenaamde Panhonlibco-solidariteits-staking als zijn mening dat staking, en het aanzetten daartoe, in principe onrechtmatig is. Deze ingreep van de rechterlijke macht - die vóór de Tweede Wereldoorlog het niet als zijn taak wenste te zien uit te maken of een staking al dan niet onrechtmatig was - achtten de schrijvers, niet ten onrechte, een culminatie in de na-oorlogse sociaal-politieke ontwikkeling. Die zien zij immers gekenmerkt door een ideologie van harmonieuze, solidaire wederopbouw waarin geen staking paste. De vakbeweging stond onder enorme druk - alleen de EVC probeerde daaraan te ontkomen; de auteurs verwijzen niet naar de monografie van Cooman, e.a. uit 1976 — , de regering paste een geleide loonpolitiek toe en de rechterlijke macht begon zich in te laten met de beoordeling van stakingen en uitsluitingen. De rechters probeerden criteria te ontwikkelen: 'doel en middelenafweging', en regels te stellen: staking als 'ultimum remedium'.

Het zogenaamde Panhonlibco-arrest markeert tevens een nieuwe fase in het streven van de vakbeweging naar erkenning van de stakingsvrijheid in de vorm van een stakingsrecht (welke zo gemakkelijk door de interpreterende rechter leek te kunnen worden opgedoekt).

Ook op het wetgevende vlak werden initiatieven ontplooid, want het leek erop, dat het stakingsrecht wettelijk omschreven en vastgelegd moest worden. Een nieuw hoofdstuk wets-geschiedenis begon, dat heden nog niet is afgesloten. De auteurs behandelen het wel'en wee ervan uitvoerig en laten de vele facetten van dit moeilijke probleem zien. Daartussendoor speelt dan nog het vraagstuk van het stakingsrecht der ambtenaren, waarover de discussie al heel moeilijk wordt als een vakbondsman, nu staatsraad, in 1953 schrijft: 'De Overheid blijft ook als werkgeefster Overheid. En de Overheid is bekleed met een gezag, dat niet van mensen afkomstig is' (geciteerd 55; vergelijk 109).

Veel aandacht besteden de schrijvers aan de fluctuaties in de jurisprudentie sinds 1958. In 1972 stelt het Amsterdamse hof de Panhonlibco-formule op zijn kop (159): het uitroepen van een staking is niet onrechtmatig, tenzij... De voorbereiding van de wetgeving op het stakingsrecht lijkt in een nieuwe fase te zijn gekomen. De posities en belangen der partijen liggen echter te ver uiteen, en het is ook niet waarschijnlijk dat er binnen afzienbare tijd een bevredigende wettelijke regeling van stakingsrecht komt.

Aan de hand van wetsteksten en hun voorgeschiedenis, rapporten van werkgevers- en werknemersorganisaties, van regerings- en andere commissies, jurisprudentie en literatuur - tot 1953 konden zij natuurlijk steunen op de grote werken van Molenaar en Ruppert - hebben de auteurs een goed beeld gegeven van de reacties der 'sociale partners' en van de onafhankelijke rechter op stakingsgebeurtenissen. Dat daarbij contradicties niet konden uitblijven, ligt voor de hand. Het verklarende historische kader waarin de schrijvers hun juridisch-sociologische studie uitdrukkelijk hebben willen plaatsen - op zich overigens een verdienste — , is echter te schetsmatig en doctrinair gebleven om helemaal te voldoen. Te vaak doet bijvoorbeeld 'de' Koude Oorlog dienst als een 'verklaring' (zie 24, 36 n., 56, 59, 63, 116, 120, 273). In hun inleiding kiezen de auteurs positie '... dat voor ons het recht niet een zelfstandig gebied van de werkelijkheid is maar als regio van de bovenbouw zelf doorsneden is door de tegenstellingen en tegenspraken van de maatschappij. De ontwikkeling en geschiedenis van het stakingsrecht beschouwen wij dus (*sic*) als een gebied waarop zich de tegenspraak tussen de maatschappelijke klassen in het kapitalisme uitdrukt' (11-12). Het verbaast dan niet hen in de epiloog te horen zeggen 'Het regelmatig voorkomen van stakingen in ons land is een verschijnsel, dat niet los te denken is van de structuur van de Nederlandse maatschappij, die gedomineerd wordt door de kapitalistische produktiewijze'. De rechterlijke macht kan men, al a priori, zien als een waarborg voor het voortbestaan van de kapitalistische structuur. Een opvatting die gesteund wordt door de constatering dat 64% van alle stakingsvonnissen sinds 1945 (in kort geding of in hoger beroep) uitviel in het nadeel van de stakers of hun organisaties.

Als de auteurs eens een wat langer tijdsperspectief hadden genomen en de constateringen uit hun inleidend hoofdstuk betreffende de rol van de rechterlijke macht - vooral sinds 1919 toen het begrip 'onrechtmatige daad' zozeer werd verruimd! - mee in hun conclusies hadden betrokken, zou de verklaring er dunkt me wat genuanceerder zijn gaan uitzien. Immers, zelfs sinds 1945 zien de schrijvers een cyclische beweging in de rechtspraak: 'De jurisprudentie lijkt zich te bewegen in de richting van een toenemende bemoeienis met de inhoud van de stakingskonflikten zelf. De wijze waarop deze inhoud beoordeeld wordt is, zoals uit het vorige hoofdstuk blijkt, nogal onvoorspelbaar!' (270). Dat betekent dat een schematische, te rigide, theorie niet voldoende betekenis weet te geven aan historische verandering en de oorzaken daarvan. Men kan overigens alleen maar blij zijn dat de auteurs in de rest van hun onderzoeksverslag toch open oog hebben gehouden voor kortstondige invloeden op ad hoc besluiten en oplossingen.

Het boek wordt extra waardevol door een groot aantal bijlagen (285-454), waaronder de

teksten van wetsontwerpen en jurisprudentie - ook nog ongepubliceerde - de meeste ruimte innemen. Bij een werk van een dergelijke omvang is het ontbreken van een bronnen- en literatuurlijst en vooral van een index een ernstig gemis.

A. H. Huussen jr.

Gé Nabrink, *Seksuele hervorming in Nederland. Achtergronden en geschiedenis van de Nieuw-Malthusiaanse Bond (NMB) en de Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming (NVSH) 1881-1971* (Nijmegen: SUN, 1978, 962 blz., f35,-, ISBN 90 6168 766 5).

Op tal van plaatsen in dit dikke boek wordt duidelijk, dat de auteur de ontwikkelingen in de beweging jarenlang van binnenuit en van bovenaf intens heeft meebeleefd en meebe- paald: hij was onder andere lange tijd secretaris van het hoofdbestuur, lid van reeksen commissies en inleider op allerlei congressen en vergaderingen. Hij liep al in 1940 met het plan rond een gedenkboek te publiceren: bij gelegenheid van het zestig-jarig bestaan van de NMB. Het is er nu pas van gekomen maar het boek mag er best zijn: 604 bladzijden tekst, 48 hoofdstukken, een literatuuroverzicht met 676 namen van auteurs en hun werken en van tijdschriften. In het vijftien bladzijden lange register van persoonsnamen komt die van de auteur vaak voor. Hij stelt een indrukwekkend aantal onderwerpen aan de orde, een greep uit de inhoudsopgave bewijst dat: Rousseau, de Filantropijnen, binnen- en buiten- landse grootheden uit de wereld van het neo-malthusianisme, tegenstanders, de financie- ring, congressen, plannen, het bisschoppelijk mandement, de abortusproblematiek. En ondanks de titel blijft Nabrink niet in 1971 steken, want ook latere ontwikkelingen worden besproken. De literatuurlijst telt zo'n 900 titels, waaronder 80 van J. Rutgers, 50 van Na- brink, 33 van W. Reich, 32 van C. van Embde Boas en ga zo maar voort. Die lijst is overi- gens geen bibliografie betreffende de seksuele hervorming, want ook de Bijbel wordt er in genoemd omdat daar in het boek een enkele keer wat onwennig naar wordt verwezen. Een bewijs van de grondige documentatie waar Nabrink zijn werk op baseert is het voorkomen van titels als de *Verzamelde werken* van Multatuli, G. K. van Hogendorp's *Bijdragen tot de huishouding van staat in het koninkrijk der Nederlanden* en J. C. W. le Jeune's *Ge- schiedkundige nasporingen*.

Een klein groepje mensen, afkomstig uit de kringen van het 'vrije en radicale denken, richtte in 1881 de NMB op. Nabrink wijdt de eerste honderd bladzijden van zijn boek aan de ideeën over seksualiteit en seksuele opvoeding in de achttiende en negentiende eeuw, de groei van de beweging in Engeland en hoe in Nederland het verlangen opkwam om het gru- welijk pauperisme te bestrijden via het aanpakken van het bevolkingsvraagstuk. Daarna komt het verhaal van het wat paternalistische elitegroepje dat ondanks felle bestrijding door kerk, overheden en artsen doorzette en een beweging schiep die vele tienduizenden leerde, dat seksualiteit niet alleen maar een vies woord was en gezinsplanning niet een ge- makkelijk woord voor infanticide. Het is het verhaal over de activiteiten, de voorlichting, de voortdurende dreiging van verkettering en tegenwerking door de grote meerderheid van het volk. Een verhaal dat nog niet kan worden afgesloten, want er valt nog heel wat te her- vormen al wekt de NVSH zo nu en dan de indruk, dat het nu al meer om onderlinge dan om gezamenlijke strijd gaat.

In de voortgaande discussie neemt Nabrink een duidelijk standpunt in, getuige bijvoor- beeld de mededeling 'Seksuele hervorming is niet denkbaar zonder een duidelijke accepta- tie van de abortus provocatus' (511). Daar zal niet iedereen het mee eens zijn, want men kan bijvoorbeeld ook stellen, dat abortus provocatus bij een goede seksuele hervorming